

KISS ZSUZSANNA

Apák és fiúk

*Egy Zala megyei naplóíró kisnemesi család két nemzedéke**

Galsai Kovách Vendel zalai köznemes 1859–1860-ban *Zalai Titkok*¹ címmel vetette papírra elmékedéseit. Vele többé-kevésbé egy időben fia, galsai Kovách Ernő is emlékezett és írt. Három vaskos kötetre rúgó visszaemlékezését 1850 után, aradi fogolyként kezdte rendezni, ám az akkor elkészült feljegyzéseket csak évtizedekkel később szerkesztette végleges rendbe.²

A *Zalai Titkok* háromszáz oldalnyi anekdota-füzér, kiábrándult számvetés az 1848–1849-et követő tíz évről. Nem önéletírás, noha a szerző-elbeszélő személye számos ponton a szöveg fókuszába kerül, célja azonban nem saját (magán)életének ábrázolása, hanem a forradalom és szabadságharc utáni kor jellemzése. „Irhatnának elegenden a jelen kor sok rétegeiből – csíziót, jó jövődőt, hisz arra nagy szükségünk van. [...] Hazám, Sorsom jelen nyommasztó állása; belőlem is facsart ki valamit, – és hogy a henyeség ánáthemája is ne sujtson, – valahai gondolatom ellenére én is kitsike kis író lettem – irom e kis Zalai Titkokskákat – de tsak őszinte barátaimnak ám, és ingyen. – Felelet alá nem vonhatnak; mert minden bent érintett, és érdekeltnek nevét is kimertem tenni; hiszen igazat irtam, és miden kitételeimet is be bizonyítottam tudom. [...] Célom jó – mert kik ezt az olvasásra méltányolják, elfoglalom a kártya játéktul, talán egy nagy veszteségtől, megmentem egy estve az unalom, melankóliától, néhány órai szórakozással jót teszek néki!” – fogalmazza meg indítékait Vendel.³ Részben attól tartva, hogy írása illetéktelen kezekbe kerül, részben pedig gróf Széchenyi Istvánt példaként maga elé állítva – s mivel meglátása szerint mást nem adhatott –, könyvével igyekezett a haza szolgálatába állni. A kötet tizenegy különböző időpontban keletkezett fejezetből áll: a legkorábbi 1859. január 11-i keltezésű, a legkésőbbi 1860. május 20-i (az egyik pedig dátum nélküli). A fejezetek nem időrendi sorrendben követik egymást,

* Az itt közölt tanulmányok az NKFP 5/077/2004. számú projekt (projektvezető: Kósa lászló) harmadik részfeladatának, „Identitás, csoportkohézió, társadalmi hálózatok a személyes források tükrében, 19–20. század” (témafelelős: Kövér György) keretében készültek.

¹ Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) IV. 433. 5744. sz.

² Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSzK) Kézirattár Fol. II.ung. 1419. Galsai Kovách Ernő: Naplóm I–III. A három kötet visszaemlékezéshez további írások is kapcsolódnak: Az aradi magyar 1848/9 politikai foglyok személyes jellemzése 1848–1856 évekből; Aradi fogságom 1849–1856 években (tisztázat); Névsora az aradi várban folytonosan, vagy ideiglenesen le tartóztatott magyar politikai foglyoknak. Az elítélési idejek történt 1849. év October hótól 1850. év Martius hó végéig, kivéve néhányat, kiknél az különösen feljegyezve áll (Vác, 1890); Az 1848/9 évi magyar szabadságharcból és fogságom első részéből Zimonyban (fogalmazvány – mely újra lett leírva) és Az 1854. évben az aradi várban letartóztatott magyar politikai foglyokról levett képek magyarázata.

³ Zalai Titkok (a továbbiakban: Z. T.) 9–11. o.

s hogy a *Titkok* végső formája a szerző tudatos szerkesztésének eredménye, az is jelzi, hogy két helyütt az oldalszámozásban is ugrás van.

Vendel mást is, máskor is írt, s gondosan mérlegelte, mely írásait veszi be a *Titkokba*. A tartalomjegyzék eredetileg eggyel több fejezetet tartalmazott, ám a szerző végül mégis meggondolta magát: a szöveget kihagyta, az utolsó sort kisatírozta (bár az még így is kivehető, s címe alapján – „Szt. István király ünnepén ének” –, az írás még illett is volna a könyv zárófejezeteinek – „Az 1859ik évi Silvester vacsora” és a „A szerző imája” címűek – sorába). De nem csak erről a kihagyott írásról tudunk: fia, Ernő ugyanis saját munkája elején családja történetét is bemutatta, s rögtön a második oldalon atyja – ahogy ő nevezi – „emlékiratát” idézte, amely idézet azonban nem a *Zalai Titkokból* való.

A fiú, Ernő írása klasszikus visszaemlékezés, jöllehet tartalmilag a szerző fiatal korában véget ér. Az aradi fogságból való kiszabadulása utáni évek eseményeiről így már nem tudósít, de a szöveget időről-időre újraolvasva s a margón jegyzetelve tájékoztat a fiatalkori élményeivel kapcsolatos későbbi érzelmeiről. A három – mellékletekkel is kiegészített – vasikos kötetben nemcsak saját életének legfontosabb állomásait veszi sorra számba (gyermekkorától iskoláin át az aradi fogságig), de családja gyökereit, nagyszülei életpályáját is bemutatja. A szöveget – vagyis a szerző életét – mindazonáltal az 1848–1849-es események határozzák meg, s ez nemcsak az egyes életszakaszok bemutatásának terjedelmi különbségeiből (a kisebb részben a gyermekkoráról és az iskolás évekről, nagyobb részben pedig a bécsi udvarral kapcsolatos élményeket feldolgozó első kötet mellett a teljes második kötet a szabadságharc eseményeivel foglalkozik, míg a harmadik a fogság élményeiről szól), de abból is kiderül, ahogyan Ernő írásának célját megfogalmazza: „Miután tehát ezen nevezetes kor minden csekélyebb mozzanatai is megbecsülhetetlenek lesznek az utókorban nemzetünknek, melyeknek összeillesztéséből lehet majd egy tökéletes egész képét összeállítani a magyar szabadság harcának 1848/9 éveken, írtam ezen naplómát. Igyekeztem, hogy ennek adatai lehetőleg hűk és hitelesek legyenek, mit annyiból hiszek el is érni, mert én itt csak azokat írtam le, melyeket magamnak volt alkalmam személyesen tapasztalni, vagy pedig a mellyeket én megbízható kútfők és egyénektől merítettem.”⁴

Míg az apa írásának utóéletéről nem tudunk,⁵ addig a fiú visszaemlékezéseiből egyes részek ismertebbé váltak. Egyfelől ugyanis ő maga részleteket publikált belőle a *Honvéd*, a *Váci Közlöny*, a *Budapesti Napló*, illetve a *Történelmi Lapok* hasábjain,⁶ az aradi ostromról szóló kötetet pedig egy az egyben megjelentette,⁷ másfelől pedig legújabban forrásközlésként a diákkorára vonatkozó részletek jelentek meg.⁸ De nemcsak írása került a nyilvánosság elé, hanem néhány az aradi fogságban festett képei közül is.⁹

⁴ Naplóm, II. 5–6.

⁵ A *Zalai Titkokat* a család egyik leszármazottja, Szigethy István helyezte el letétként Zala Megye Levéltárában.

⁶ A megjelenések pontos dátumait és a megjelent részletek címeit lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. VI. köt. 1899.

⁷ *Aradvár és Aradváros ostroma 1848–49-ben*. Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki honvéddőrnagy naplója. Arad, 1911.

⁸ Molnár András: *Életképek a reformkori Keszthelyről*. Részlet Galsai Kovách Ernő emlékirataiból. Pelso, 1. évf. (1989) 1. sz. 57–62.; uő.: *Diákelet a reformkori Kőszegen*. Részletek Galsai Kovách Ernő emlékirataiból. Vasi Szemle, 43. évf. (1989) 4. sz. 571–577., illetve uő.: *Egy zalai kisdíák emlékei a reformkorból*. (Részletek Galsai Kovách Ernő emlékirataiból). Veszprémi Történelmi Társ., 1989/II. 146–148.

⁹ Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1905. (Kecskemét, 2004, reprint)

Jóllehet írásában az apa és a fiú ritkán reflektál egymásra, a szövegek mégis felvetik a generációk egymással kapcsolatos viszonyának általános problémáját. Az egymásra vonatkozó szükségü megnyilatkozások ellenére az egyéni élettörténetek alaposabb vizsgálata lehetővé teremt arra, hogy megvizsgáljuk, hogyan gondolkodott egymásról apa és fia, milyen elvárásai, motivációi voltak egymással kapcsolatban. Az a ritka lehetőség pedig, hogy közel azonos időszakra, térre és eseményekre vonatkozóan két beszámolóval is rendelkezünk, a személyes források használatának elméleti problémái, illetve az emlékezés, a narratívaformálás, a szubjektivitás és a tényyszerűség szembenállása kapcsán vet fel kérdéseket.

Tanulmányom első részében az apa és a fiú bemutatása során ezért arra koncentrálok, hogy írásaikból kiemeljem azokat a momentumokat, amelyekben egymás személyére vagy egymással kapcsolatos érzéseikre, elvárásaikra reflektálnak. A második részben azután egy konkrét példát szemlélve megpróbálom a személyes források használata kapcsán oly gyakran felmerülő, a szubjektivitásból fakadó „viszonylagosság” kérdését vizsgálni.

Két nemzedék

Gyökerek

Ki volt galsai Kovách Vendel és a fia, Ernő? A család múltjának történetét Ernő visszaemlékezéséből ismerhetjük meg, aki saját életének elbeszélését felmenői bemutatásával kezdi. Családfáját nagyszüleiig vezeti vissza, s a legfontosabb eseményeket pontos dátummal is megjelöli, ami sejteni enged, hogy nem pusztán a szóbeli hagyomány, de esetleg felmenői egyes iratai (talán családtörténeti feljegyzések) is rendelkezésére álltak. Az apai nagyapa, István 1819 után nemesként érkezett Zala megyébe,¹⁰ „hol ő házakat szerzett és elvette nőül Posgay Annát, kitől gyermekei születtek: György, István, Katalin, Juliánna és 1796. május 14-én édesatyám, Vendel.”¹¹ A Kovách család ezután Somogy megyébe költözött, ahol a nagyapa a királyi tanácsos Sümeghy József gazdatisztje lett, de nemsokára, 1798-ban meghalt. Az özvegyen maradt nagyanya Zalaapátiban telepedett le gyermekeivel, azonban néhány év múlva ő is meghalt.

Az anyai nagyapa, rákóczi Rákóczy József Somogyban, Nagyatádon született, s ugyancsak uradalmi tiszt volt. Előbb a gróf Viczayak Győr megyei csicsói birtokán szolgált gazdatisztként, ahol feleségül vette a Nagyszombatból származó Minórics Juliánnát, majd a Benedek rendiek szentmártoni birtokán és a Győr melletti Kismegyer pusztán volt tisztartó. Az ambiciózus Rákóczy nagyapa nem elégedett meg mások birtoka gazdasági ügyeinek intézésével, hanem a francia háború után saját vállalkozásba is kezdett. Haszonbérbe vette a bencés uradalom elsősorban szőlőművelésre alkalmas kis- és nagyécsi földjeit, de az 1816-os új devalváció során – legalábbis Ernő így számol be róla később – vagyonának jelentős részét elvesztette, ami miatt le kellett mondania a további önálló gazdálkodásról s ismét gazdatiszti állást vállalnia. Az időközben két gyermekkel – Józseffel és Vendel későbbi feleségével, az 1806-ban született Juliánnával – gyarapodó család így a csornai premontrei rend türjei uradalmán telepedett le. Miután gyermekeik önálló családot alapítottak, a nagyszülők 1828-ban visszaköltöztek Szentmártonba, ahol a nagyapa az apátság főszámvevője lett, s az uradalom egyik nagy emeletes házában egész első emeletét kapta lakásul, amin kívül „egy nagy terjedelmes szőlőhegyet” is magáénak mondhatott. Önálló vállalkozásának

¹⁰ Az 1845-ös nemesi összeírás szerint Kovách Vendel „Istvánnak, István fiának fia, Somlósárhelyről” Kapiller Imre: *Nemesek Zalaegerszegen a 18–19. században*. In: Molnár András (szerk.): *Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből*. Zalaegerszeg, 2006. 55.

¹¹ Naplóm, I. 2.

kudarca ellenére a főszámvevő nagypapa rangban később is az uradalom többi alkalmazottja fölött állt;¹² így hát Szentmártonban – Ernő emlékei szerint – a nagyszülők az uradalmi tisztekkel „nem társalogtak, és nem jártak össze, kivéve a Bóka ispánt”, illetve az egyik bér-
lőt.¹³

Az anyai ágon a vagyoni megrázkódtatások ellenére is meghatározó biztonságélmény a családfőt korán elveszítő Kovách-ágon nem adatott meg, Vendel számára a korai árvaság egészen másfajta – egész életét meghatározó – gyermekkori benyomásokat jelentett.

Vendel

Hogy mit jelentett a gyermek Vendel számára szülei elvesztése, arról abból az egyetlen idézetből értesülhetünk, amelyet fia átvett apja általunk nem ismert emlékiratából. „Most hát igazi árván, csak a kegyes Teremtő gondviselésére és jóakaróim pártfogására maradtam. Csak az volt a szerencsém, hogy csekély kis gyermeki eszemmel nem tudtam, mit veszítettem, és a nyomorult zajos világban reám mért nagy bajokat és nyomorúságokat felfogni nem tudtam, csak arra emlékszem, hogy a mint árván maradtam, siránkozva fohászkodtam kegyes Istenemhez, hogy ne hagyjon el engem.”¹⁴ A kisgyermekkori trauma – ennyi komolyabb pszicho-biográfiai szándékok nélkül is kijelenthető – alighanem mély nyomot hagyott Vendel lelkében még akkor is, ha akadtak jóakaró pártfogói. Az egyedül maradt gyermeket előbb egy bencés apát segítette, és kezdte iskolába járatni, majd pedig Inkey Ádám, a gazdag récei nagybirtokos vette magához, Gáspár nevű fia mellé tanulótársnak. Az Inkey háznál szerzett élmények és benyomások mély nyomot hagytak Vendelben: a család lakhelyeül szolgáló „emeletes kastély [...] egy kis dombon” nemcsak az ő emlékezetébe vésődött be mélyen, de fiának is sokat emlegette, aki szinte ismerősként üdvözölte a helyszínt, amikor évtizedekkel később ellátogatott oda.¹⁵ 1808-ban Gazsi betegsége miatt Vendelnek el kellett hagynia a birtokot, és vissza kellett mennie Zalaapátiba, de taníttatása költségeit Inkey jó ideig továbbra is magára vállalta.

A továbbiakban Vendel életpályája csak igen töredékesen rekonstruálható. Mivel saját elmélkedéseiben meglehetősen keveset beszél magáról, elsősorban fia összefoglaló családtörténete alapján tájékozódhatunk. Eszerint az Inkey birtokról való távozást követő három évben Vendel három különböző városban járta ki a gimnázium II–IV. osztályait: Sopronban (ahonnan a francia csapatok bevonulása miatt kellett továbbmennie), Nagykanizsán és Veszprémben. Az Inkey-féle támogatás megszűnése után Vendel csak saját erejére támaszkodhatott: a gimnázium befejezése után Kanizsára ment, ahol tanított, és maga is tovább tanult a piaristáknál. 1813 elején önkéntes katonának állt a Frimont huszárezredbe, ahonnan 1816-ban szerelt le. Vendel ekkor, tehát húsz éves korában Zala megye írnoka lett, a következő évben pedig gróf Amade főispán a sümegi járás pandúr hadnagyává nevezte ki. Pandúrként sem szolgált azonban sokáig, 1820. december 18-án már a szántói járás megyei katonai biztosaként gondoskodott a katonaság élelmezéséről Türrén. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Rákóczy Juliannával, akivel 1825 januárjában összeházasodtak, és

¹² A pannonthalmi bencések uradalmainak gazdatiszti javadalmairól az 1840 körüli időszakra vonatkozóan tudjuk, hogy akkor a számvevők mintegy 900 forint készpénzes járulék mellett tekintélyes természetbeni juttatásban is részesültek (lásd erről Sörös Pongrác: *A pannonthalmi Szt. Benedek Rend története*. 6. köt., Budapest, 1916. Az unoka, Ernő visszaemlékezése szerint „mindenből igen bőven volt, több mint sem kellett.” Naplóm, I. 24.).

¹³ Naplóm, I. 24.

¹⁴ Naplóm, I. 2–3.

¹⁵ Naplóm, I. 313.

szepember 12-én megszületett első gyermekük, Ernő. Vendel társadalmi helyzete ezt követően fokozatosan megszilárdult. 1839-ben Túrje főutcáján vett házat és hozzá szőlőt. A ház kicsinosítása és kibővítése után, rögtön a következő évben kedvező lehetőség kínálkozott számára: megörökölte az egerszegi megyei várnagy posztot, amelyet még 1850 után is viselt.¹⁶

Ernő

Ernő hamar, szülei házasságának kilencedik hónapjában született. Első és ráadásul fiúgyermekként bizonyára nagy örömet és büszkeséget jelentett apja számára. A későbbiekben a család még öt lánygyermekkel gyarapodott. Viktória, Karolina, Eugénia, Alojzia és Matild¹⁷ mellett tehát egyetlen fiúként ő volt a családi név továbbvitelének és a szegény nemesi család presztízse emelésének kulcsa. A társadalmi ranglétrán való elmozdulás egyik lehetséges útja pedig Ernő iskoláztatása volt. Az apa, aki – bár elvégezte a négy gimnáziumi osztályt – karrierje csúcsán a különösebb szakképzettséget nem igénylő várnagy posztot töltötte be – kinek feladata a vármegye háza gondnoksága, a hajdúk igazgatása és a megyei rabok felügyelete volt¹⁸ –, nagy hangsúlyt fektetett fia iskoláztatására, ami egyúttal tekintélyes anyagi ráfordítást is jelentett.¹⁹ Elemi iskoláit Ernő szülőhelyén, Túrjén, illetve nagyszülei akkori lakóhelyén, Szentmártonban végezte. Gimnáziumba apjához hasonlóan ő is több helyre járt, bár esetében ez nem annyira kényszerűségből, hanem részben tudatos számításból is eredt. Az első osztályt Pápán, a másodikat Keszthelyen végezte, harmadik gimnazista korában Kőszegre küldték „német szóra”, az utolsó gimnáziumi osztályt pedig Nagykanizsán járta ki. A hosszútávon meghatározó stratégiai döntés valójában ezután,

¹⁶ Ernő bizonyos esetekben napra pontos dátumokat közöl apja pályafutására vonatkozóan. Zala megye közgyűlésének jegyzőkönyvei lehetőséget nyújtanak rá, hogy a fiú emlékezetét „próbának vessük alá”. Azok szerint Kováts Vendel 1820. szeptember 18-án lett a pandúrok hadnagya, és még ugyanazon év december 11-én nevezték ki türjei komisszáriussá, végül 1840. július 27-én lett várnagy. A biztosí kinevezés dátumát illető egy hetes különbség adódhat pusztán a kinevezés jegyzőkönyvbe iktatása és az arról szóló okmány Vendelhez való megérkezése, illetve Vendel hivatalba állása közötti időbeli eltérésekből is; a pandúrhadnagy kinevezés esetében azonban a fiú emlékezete és a hivatalos feljegyzés három évvel tér el egymástól. Ez fakadhat abból, hogy Ernő emlékezetében apja pandúri szolgálatba állásának dátuma egybemosódott a hadnagy kinevezésével, ám ez pusztán feltételezés. Az viszont, hogy a dátumok az apró eltérések ellenére meglehetősen pontosan fedik egymást, újfent megerősíti azt a benyomást, hogy Ernőnek talán rendelkezésére álltak családi okmányok, feljegyzések (s legvalószínűbben apja emlékirata).

¹⁷ A visszaemlékezés-elemzés nehézségeibe enged bepillantást, hogy Ernő írását olvasva még egy olyan elemi kérdésre sem magától értetődő a válasz, hogy hány testvére volt. Családja bemutatásakor ugyanis csak két húgát, Viktóriát (1826) és Eugéniát (1830) említette. A visszaemlékezés utolsó lapjain azonban így írt: „Fivérem nem volt, nővérem volt 5, kik közül Viktória férjnél volt helyben Sipo Vinczénél, Karolina pedig Derivó Károlnál Nádasdon Vas megyében, otthon voltak pedig még hajadonok Zseni, Lujza és Matild” (Naplóm, III. 234.). Ismeretes az is, hogy Alojzia férje később a jogász Szigethy Sándor lett. Szigethy István: *Négy nemzedék választása*. Pannon Tükör, 12. évf., 2006. 1. sz. 68–80.

¹⁸ Bővebben lásd ifj. Palugyay Imre: *Megye-rendszer hajdan és most*. II. köt. Pest Hackenast, 1844. 205–213.

¹⁹ A köznemesi elit képzési stratégiáival kapcsolatban lásd Sasfi Csaba írását (*Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése*. Korall, 2001/tavaszi-nyári 20–52.), aki elemzésében három másik nemesifjú mellett éppen Ernő iskolai pályafutását vizsgálja. Tanulmányában ő is felidézti azt az epizódot, amelyben Ernő kőszegi iskoláztatásának költségeiről mesél. E szerint apja 10 váltó (azaz 4 pengő) forintot fizetett a kőszegi katonai zenekar karmesterének, hogy fiát koszt-kvartélyra magához vegye, akkor, amikor a saját fizetése 100 pengő volt.

a továbbtanulás irányának kiválasztásakor következett. Ernő beszámolója szerint a „házi tanács okoskodása” révén született a döntés, természetesen azonban apja véleménye nyomott a legtöbbet a latban, akinek nemcsak Ernő pályaválasztásában, de – ahogyan ezt látni fogjuk – az életpályájára vonatkozó későbbi döntésekben is meghatározó szerepe volt, s akinek elgondolásait messzemenően befolyásolták saját tapasztalatai. Legalábbis így vélekedik róla a felnőtt visszaemlékező: „Atyám nagyratörő ember volt, fiatal korában sok országokat látott mint katona, sokat észlelt és tapasztalt mint olyan, ennél fogva törekedett felülemelkedni azon szűk körön, a melyben ő született és anyagi körülményeinél fogva állott, neki magának módja nem volt itt ahhoz, Zalában, hogy előbbre vagy többre mehessen, tehát most énbennem gondolta azt elérhetni, és hogy én általam fog a család, az általa annyira vágyott, fény és jó módhoz jutni!”²⁰ Az apa személyes elvárásai bizonyos pályákat eleve kizártak: „Atyám pedig szegénységében is büszke nemes ember volt, ki csak néhány éve hogy sok fáradsággal és költséggel tudta megszerezni, családunknak a nemesi leszármazási okmányokat²¹ – így tehát azt nagyra is becsülte, és mint egy nemes ember fia világért sem akarta, hogy, egyetlen fiából, egy másik nemes ember szolgája legyen.”²² Így azonnal kiesett például – a mindkét ágon gazdatiszti gyökerű család „profiljába” egyébként beleillő – Georgicon, hiszen onnan kikerülve Ernő számára is az agrárgazdasági, elsősorban az uradalmi szolgálati pályák nyíltak volna meg lehetőségként. Az apa szerint azonban „akkoriban egy nemes urnak a fia, illendően csak a hazát és a vármegyét szolgálhatta.”²³ Ennek értelmében – s a korszakban megszokott módon – kínálkozott volna a jogi pálya. Ahogyan azonban Sasfi Csaba megmutatta, Ernő iskoláztatása e ponton érzékelhetően elütött a korszak nemes ifjainak tipikus pályájától. A mintakövetés, a szokásszerűség helyett az ő esetében – az apa személyes tapasztalatainak hatásán kívül – a racionalitás játszott a döntő szerepet. S „miután jelenleg minden magyar nemes ember fia jogot végzett, annyi sok volt Zalamegyében ekkor a prókátor, hogy egymást falták csak nem”,²⁴ vagyis a líceum-jogakadémia pálya is elvetésre került. A fiú képességeit is mérlegelve (nevezetesen, hogy már fiatalon is nagyon jól rajzolt) és – Ernő emlékei szerint – Széchenyi eszméinek hatására (aki, ahogyan már a *Titkok* céljának megfogalmazásában láttuk, úgy tűnik, valóban mély benyomást tett Vendelre) végül az íráseszközi pályát találták a legelőnyösebbnek. Ahhoz azonban, hogy a legközelebbi, vagyis a bécsi politechnikumba beiratkozhasson – a Kőszegen eltöltött egy év ellenére –, Ernő nem tudott elég jól németül. Így előbb – jöllehet utólag véglegesnek bizonyuló – kitérőt kellett tennie, s 1841 őszétől a határőrvidéki belovári katonai intézetben folytatta tanulmányait.

A belovári intézet – ha másképp nem is, de a szó statisztikai értelmében mindenképpen – különös választás volt; Ernőn kívül nem sok magyar diák járt oda. Ernő szemléje szerint Zalából az első évben csak egy fiú, Botka László, s rajta kívül a somogyi Vasdényey László és a pozsonyi Klempa Sándor, következő évben Kozma Ferenc Kaposvárról és Babos Sándor, a Zala megyei főügyész fia volt az intézet hallgatója, s 1845-ben „Vasdényey Laczi, Kozma Feri, Bottka Laci, Döry Pista, Perczel Laczi, Imhoff Péter, Strobel Izidor” jártak Be-

²⁰ Naplóm, I. 155.

²¹ Az 1845-ös nemesi összeírás szerint a galsaiak 1602-ben szerzett nemessége Zala megyében az 1836. február 29-i közgyűlési jegyzőkönyv 640. sz. alatt került kihirdetésre. Kapiller: *Nemesek Zalaegegszegen*, i. m.

²² Naplóm, I. 111.

²³ Naplóm, I. 111.

²⁴ Naplóm, I. 112.

lovárba rajta kívül.²⁵ Ehhez képest a pályaválasztási mérlegelés során elvetett keszthelyi Georgiconba 1841-ben csak Zalából négy, a következő évben nyolc új diák iratkozott be.²⁶ Az összehasonlítás kedvéért érdemes volna a megye tanulni vágyó fiataljai számára elérhető távolságban lévő győri jogakadémia hallgatóinak számáról is képet adni, ám a jogakadémia megmaradt iratanyagából sajnos éppen az 1841–1844 közötti évek hiányoznak. Az mindenesetre tudható, hogy az 1839/1840-es tanévben az akadémia négy évfolyamán az előbbi iskolákhoz viszonyítva számottevően több, összesen 17 zalai diák tanult.²⁷

Az apai számítás bevált, Ernő nemcsak jól érezte magát a belovári intézetben, de tanulmányi eredménye is kiemelkedő volt. 1842 végén ezért – s a királyi nemes testőrségbe való bejutás álmát dédelgetve – ugyancsak apja ötletére katonának jelentkezett, s nem sokra rá már a varasd-kőrösi határőrezredben szolgált ezredkadétként. Ráadásul a bécsi testőrségbe való bekerülés kezdetben szinte elérhetetlennek tűnő lehetősége sem váratott sokáig magára. Az Egerszegen összehívott év végi megyegyűlésen szükségessé vált egy térkép lemásolása, amire a megyei mérnöknek nem volt ideje, Ernő rajztudására és katonai intézeti tanulmányaira hivatkozva azonban Vendel elvállalta fia nevében a feladatot. Cserébe a megyegyűlés felajánlotta, hogy felterjeszti Ernőt a királyi nemes testőrségbe. „Igy lett megpecsételve az én jövőm sorsom szegény atyámnak véghetetlen nagy örömére, ki uszott a boldogságban, fiát ilyen fényes állásba helyezhetni látva.”²⁸ S amikor az iskola sikeres befejezése után 1845 tavaszán Ernő megkapta a behívót Bécsből, úgy érezte, apja elvárásainak megfelelően teljesítette a feladatot, kijárta a magasabb társadalmi ranghoz vezető út első, legnehezebb szakaszát: „Tehát ezzel elértem célomat amelyre két év óta áspiráltam, ragyogott szegény atyám úgy a Családom a boldogságtól, elértem azon lépcsőnek első fokát, a mellyen azután elő lehetett lépni a katonaság legfényesebb fokáig, a kegyelmes urig, a bárósáig, vagyonhoz és egyéb jóhoz ...”²⁹ Valóban úgy tűnt, hogy Ernő sorsa vágányra került, s még ha apja idealista víziói a báróságról nyilvánvalóan túlzóak voltak is, de a fiú nyáron hazalátogatva egyenruhájával elkápráztatta a családtagokat, ismerősöket, Egerszeg és a megye lakóit, szülei pedig úsztak a büszkeségben. Ám az élet úgy hozta, hogy nem sokáig lehettek örömeiket Ernő testőri karrierjében. 1848-ban a fiú honvédnek állt a hódmezővásárhelyi 30. honvéd zászlóaljhoz, 1849-ben osztrák fogságba esett, s előbb Zimonyban, majd Pesten az Újépületben, végül Aradon raboskodott. Halálra ítélték, ám büntetését végül tizenhat évi várfogságra enyhítették.

Visszaemlékezése az Aradról való 1856-os szabadulással ér véget, de utólagos, lapszéli bejegyzései és Szinnyei kortárs életrajza³⁰ alapján későbbi pályájáról is vázlatos képet kapunk. Szabadulása után ezek szerint – hasznosítva Belováron szerzett földmérői ismereteit – előbb Pest megye főmérnöke mellett lett segéd, később – a budai Polytechnikumban 1860-ban letett földmérői vizsga után – almérnök, majd tiszteletbeli főmérnök (1865). 1868-ig püspöki uradalmi mérnökként dolgozott Vácott. Karrierjének csúcsát mégsem megyei al-

²⁵ Naplóm, I. 230.

²⁶ Deininger Imre (szerk.): *A keszthelyi magy. kir. gazdasági tanintézet (1865–1885) évkönyve az itt fennálló Georgicon (1797–1848) rövid történeti vázlatával*. 1885

²⁷ Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára VI.501. A Győri Tankerületi Főigazgatóság iratai. A hallgatók összeírásai és érdemjegy értesítői. 147. csomó. (1841-ben a Zalából még viszonylag könnyebben megközelíthető távolságban fekvő zágrábi jogakadémián – Szőgi László eddig publikálatlan kutatásai szerint – mindössze három zalai diák szerepelt a hallgatók névsorában.)

²⁸ Naplóm, I. 148.

²⁹ Naplóm, I. 238–239.

³⁰ Lásd: Szinnyei, i. m.

kalmazottként érte el, hanem országos fegyintézeti előljáróként. 1868-tól két évig Lipótváron, majd két éves váci kitérő után tizenkét éven át Illaván volt fegyintézeti igazgató. Végül visszatért Vácra s újabb kilencévi szolgálat után onnan ment nyugdíjba 1890-ben, amikor egyúttal a váci ipar- és kereskedelmi hitelintézet igazgatójává választották.³¹

Jellemek

Milyen messzire juthatunk, ha az írásokat olvasva Vendel vagy Ernő viselkedését, személyiségét, jellemét szeretnénk megérteni? Mennyit tudhatunk meg a kettőjük közötti viszonyról, kapcsolatukról? A visszaemlékezések, memoárok kutatása bármely más történeti forrásnál inkább kecsegtet azzal a reménnyel, hogy segítségével sosem ismert és rég nem élő emberek érzelmeinek nyomába eredhetünk. Az itt vizsgált két írás azonban ebből a szempontból meglehetősen szűkszavú. Nem azért, mert apa és fiú nem voltak egymás számára fontosak: az apa által választott forma eleve kicsire csökkenti az esélyét, hogy személyes vagy családi vonatkozású megjegyzésre bukkanjunk benne. Elmélkedésének központjában mindvégig a közélet és annak morális, gazdasági, társadalmi vonatkozásai állnak, személyes, konkrét szintre ritkán vált át. Ernő visszaemlékezései ennél sokkal többet mutatnak meg a fiú – és így családja – magánéletéből is. Láthattuk már, hogyan jellemezte apját az iskolaválasztás során, de időről-időre saját jellemére, a személyiségét formáló legfontosabb(nak tartott) momentumokra is kitér. Az írást személyiségek kutatására használva ugyanakkor egyfelől kikerülhetetlen nehézséget jelent, hogy az alapján Vendelről kizárólag a fiú perspektívájából kapunk képet, amelyben ő így értelemszerűen a „felnőttet”, a „családfőt” és ennyiben a „tekintélyt” testesíti meg. Másfelől Ernő saját magáról alkotott képe is csak korlátozott lehet, s ennek a korlátozottságnak csupán részleges feloldását adják saját időskori annotációi, ezek a megjegyzései ugyanis leggyakrabban csak jóváhagyják az eredeti szöveget, ritkán egészítik ki újabb adatokkal, s szinte sosem írják felül, nem árulkodnak Ernő személyiségének „fejlődéséről”, annak változásáról.

Vendel számára az egyik legfontosabb érték a család presztízsének lehetőségekhez mért növelése, a nemeshez méltó életmód biztosítása és fenntartása volt. Alighanem meghatározó volt ebben az Inkeyknél szerzett gyermekkori tapasztalata, mint ahogy erre enged következtetni az is, ahogyan fia iskoláztatása kapcsán döntött és választott. Ernő beszámolóiból rendre apja ebbéli határozottságát és céltudatosságát olvashatjuk ki, amelyhez – legalábbis a fiú perspektívájából tekintve – szigorúság is társult. A fiú számára mindenkor mérvadó volt apja véleménye, s igyekezett megfelelni az elvárásainak. Nem csak akkor, amikor jó belovári bizonyítványai kapcsán nem is a saját, hanem apja megelégedését tartotta szükségesnek feljegyezni, hanem akkor is, mikor 1848. szeptember 10-én – a többi magyarral együtt – elhagyta a testőrség kötelékét, és Pestre indult, hogy a honvédséghez csatlakozzon. Ekkor apjának írt levelében – mintha csak az ő jóváhagyását várná a döntéssel kapcsolatban – így fogalmazott: „Azért kedves atyám ne vegye tán rossz néven ezen lépésemet, a többivel együtt, a melyet kötelességem volt tenni, ha nem akartam az egész nemzet megvetését magamra hárítani.”³²

Az életmód, amelyet Vendel maga és családja számára kívánatosnak tartott, azonban semmi esetre sem a pénzszórást, a hiú magamutogatást, „a számíttás nélküli rendetlen ház

³¹ Lásd Szabó Géza: *A váci fegyintézet alapítása és működése, 1855–1939*. In: Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből (Jogtörténeti értekezések 22.)* Budapest, 1998. 94–107.; Karcsú Antal Arzén: *Vác város története IX. köt.: Az iskolák, intézetek, egyletek, kórházak, nyomdák, kereskedelem és ipar. Vác, 1888.* 359–361.

³² Naplóm, I. 529.

tartatás, vendég szomjasság, sok cseléd tartás, evés, ivás, dobzódás, kártya játék, vadászat, pipere” szokását jelentette,³³ amit Vendel egyébként gyakran szemére is vetett kortársainak. Az elérni vágyott presztízsnak egyébként is csak egyik oldala volt az olyan formális mércéknek való megfelelés, mint az anyagi javak vagy a megfelelő iskoláztatás. Legalább ilyen fontos volt a nemesi habitus továbbörökítése is, amelyben jobbra az informális fórumoknak jutott a döntő szerep. Ilyen volt például Ernő bevezetése a kaszinóbéli és az „ismerős sok úri házak” társaságába.³⁴ Vagy azoknak a nyári-őszi „faluzásoknak” a támogatása, amelyek során Ernő körbeutazta a megyét, hogy tiszteletét tegye, megmutassa magát, bemutatkozzon a fontosabb megyei birtokosoknál.

1844 őszén Ernő hét különböző szüreti mulatságon vett részt. Először rokonait látogatta sorra: legelőször anyai nagybátyjához ment Keszthelyre, a katonai biztos és esküdt Rákóczy Józsefhez, majd keresztapjához, Forintos Györgyhoz Kisgörbőre, „hol a legvígabb szüreti szezont” találta, s ahol a házigazda lánya, a „kis barna, köpczös, éppen szépnek nem mondható, Viktória” kedvéért „sok vidékbeli fiatal uri osztálybeli ember [...] egybegyűlve” volt,³⁵ s végül apját látogatta meg türjei szőlőjében. A következő állomás Szentgrót volt, ahol a Laskóy nevű „távoli rokonánál” megtartott szüreten egy Batthyány fiú és a grófi család két lánya is részt vett.³⁶ Október második felében újabb szüretek következtek: Gelsén, a Bessenyei családnál, ahol két nagybábjól vele azonos korú fiúval mulatott, a Zágrábban jogot végzett Ernővel, későbbi országgyűlési képviselővel (aki nem mellékesen később apja türjei szőlőjének birtokosa lett) és Györggyel, aki azután Zalaegerszegen lett királyi ügyész. A következő állomás Rajk volt, ahol a szolgabíró földbirtokos Rajky Zsigmondnál vendégeskedett, végezetül pedig Szentmihályra utazott, ahol a Baranyayak vendége volt. Utazásai során egyébként az apai ágon rokon Kovách Antal volt a társa. A családnak ezt az ágát Ernő elbeszélése szerint később – nem minden irigység nélkül – „szerencsés Kovácsok”-ként emlegették odahaza. Ezek a Kováchok ugyanis nem vettek részt az 1848–1849-es eseményekben, s a hercegi tisztartó családfő mind a négy fia sikeres karriert futott be. Érthető, ha Ernő szerencsésnek tartotta őket, hiszen az aradi fogság után ő – saját meglátása és érzései szerint – állás, család, kilátások nélkül, „megbukott emberként”³⁷ tért vissza szüleihez.

Két évvel később, 1846-ban Ernő újabb körutat tett Zalában – részben azonos helyszínek érintésével –, ám akkor kifejezetten apja azon kérésének engedelmeskedve, hogy utazzon el Récsére, és mutakozzon be az ő egykori jötevője fiának, Inkey Gáspárnak, „kinek nagyuri pártfogásába szükségesnek tartotta [...] belekommendálni.”³⁸ Bizonyára nem volt véletlen, hogy a testőrségbe felvett fiút édesapja igyekezett a megye elitjének figyelmébe ajánlani. A látogatás nem is volt minden eredmény nélkül való: apja egykori tanuló társa, Gazsi ígéretet tett rá, hogy ha Ernő a testőrségnél az ezredesi rangig viszi, választhat magának egy lovat a récsei ménesből. Az efféle utazások a kapcsolatteremtésnek és a társas kapcsolatok ápolásának, az információk áramlásának talán legmeghatározóbb formái voltak.

Vendel fia szemében tehát határozottnak, céltudatosnak és racionálisnak tűnt, olyan-
nak, aki „szenvedélyes, bátor és indulatos természetű [...] odahaza kuruc és indulatos em-

³³ Z. T. 21.

³⁴ Naplóm, I. 225.

³⁵ Naplóm, I. 219.

³⁶ A szántói járásban két Laskóy nevűt rögzít az archontológia, Károlyt és Lászlót, ám hogy rólu-
k van-e szó, illetve, hogy milyen szálon kapcsolódnak a galsai Kováchok a Laskóyakhoz, azt további
kutatásokkal lehet csak tisztázni.

³⁷ Naplóm, III. 234.

³⁸ Naplóm, I. 311.

ber volt.”³⁹ Az apa „kurucságában” azonban sok minden megfért egymással, s politikai érzelmei nem feltétlenül nyomták rá a bélyegüket személyes választásaira. Ernő és legidősebb húga, Viktória keresztszülei Forintos György és neje voltak. A keresztelők idejében a kiscsörgői földbirtokos Forintos a szántói járás al-, illetve főszolgabírája volt, aki majd az elhíresült 1843–1844-es zalai követválasztáson a konzervatív pártiak kortes vezéréként szerzett magának hírnevet.⁴⁰ Ugyanekkor Vendel egykori Frimont-ezredbeli katonatársa, a liberális pártvezér Csány László mellett szállt síkra a nemesi adófizetés ügyében.⁴¹

Bécsbe utazva Vendel visszautasította a „bolondos formájú kalap”, a cylinder viselését, mondván: „Egerszegen eddig még egy úr sem viselt egyet, s a megyében is csak Csillag Lajos másod alispánnak volt.”⁴² Ám az apa hajlíthatatlansága összefért a császári Béctől való ódzkodással és félelmekkel. Fia testőrségbe való belépésekor Ernő lelkére kötötte, hogy „Bécsben mindég a legtisztességesebben beszéljek a császár király, s annak családjáról, és óvakodjak, hogy egy becsmérő vagy kiszóló szót se mondjak soha azokról, mert én mint a királynak testőrje, a legnagyobb tisztelettel kell hogy az uralkodóház iránt viseltessem.”⁴³

Az apja szavára rendszerint hallgató fiú – úgy tűnik – apja politikai álláspontját is magáévá tette: az 1843–1844-es követválasztás kapcsán keresztapjáról úgy nyilatkozott, mint aki a liberális párt megbuktatására szövetkezett a megyei klérussal, miközben a „bocskoros nemesek” nem fogták fel a „szabad eszmék horderejét”, és egyszerű anyagi megfontolásból döntöttek 1843 áprilisában a megye követeinek konzervatív követutasítása mellett. Ernő meglátása szerint az „intelligens nemességben” fel sem merült, hogy Deák megyéjében „akár az árnya is előtűnik a nemadózó pártnak”.⁴⁴ Az a kérdés azonban, hogy ez vajon az akkori, alig húsz éves fiatalember, vagy az idősödő, távolból visszaemlékező, Kerkápoly Mórral, Forintos egykori ellenfelével Aradon évekig együtt raboskodó naplóró eszmefuttatása, nem válaszolható meg kielégítően.

Az apjáról mindig csak a legnagyobb tisztelet hangján nyilatkozó fiú szavai között mindegyikre egyetlen olyan megjegyzést találtam csak, ahol mintha mosolyra húzódná a szája, s ez az eset ugyancsak Bécshez kötődik. „Az atyámnak meg roppant respektusa volt a bécsi policziátul, a minek akkor Magyarországon nagy hire volt, és mindég figyelmeztetett engemet, hogy csak ne beszéljek hangosan, nehogy a policzia meghallja, hogy mit beszélünk! Nekem meg az atyám nagy respektusa tetszett a policziátul”⁴⁵ – emlékezett apja jó tanácsára.

Apjával szemben saját magát Ernő visszafogottnak, félénknek írta le. Kisgyermekkori élményei között nosztalgiával emlékezett a Szentmártonban, nagyszüleinél eltöltött időszakra, amelynek hangulatát határozottan szembeállította a szülői ház atmoszférájával, s ahol „kedélyes természetű, minden indulat és harag nélküli [...] barátságos és önzetlen”

³⁹ Naplóm, I. 27–28.

⁴⁰ Molnár András: *Pártküzdelmek költészete. Paszkvillusok, kortesversek a reformkori Zalából*. In: Turbuly Éva (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. (Zalai Gyűjtemény 31.) Zalaegerszeg, 1990. 193–228.; Hóborné Kiss Gabriella – Hóbor József: *Az 1843-44-es országgyűlés és Zala megye*. Polvax, 1. évf. (1997) 2. sz. 65–93.

⁴¹ Ezt támasztja alá az a levél is, amelyet Vendel 1843 nyarán írt Csánynak, s melyben a nemesek háziadó fizetését „szent célunk”-ként megjelölve önmagát is a liberális párt zászlója alá sorolta. A levél szövegét Molnár András bocsátotta a rendelkezésemre, amiért ezúton is szeretnék neki köszönetet mondani, lásd: *Csány László reformkori iratai 1817–1848*. Sajtó alá rend. Molnár András. Előkészületben. Zalaegerszeg, 2009.

⁴² Naplóm, I. 189.

⁴³ Naplóm, I. 325.

⁴⁴ Naplóm, I. 177–178.

⁴⁵ Naplóm, I. 190.

nagyapja mellett még saját – egyébként visszafogott – természete is inkább apjáéra emlékeztette. „Itt tehát a nagy szülőim körében én egy egy hangú csendes életet találtam, a mely azonban engem sokszor untatott, s kitört bennem némelykor az atyám természete, mit azonban az én nagyanyám higgadt kedélyessége le csillapított.”⁴⁶ Máskülönben önmagát rendszerint „filozofikus alkatként” írta le.⁴⁷ Visszaemlékezésében, bár a hangsúly mindvégig élete meghatározó eseményeire, az őt körülvevő tárgyi környezet és hangulat részletes bemutatására esik, időről-időre saját személye is a fókuszba került. Úgy vélte, jellemének formálásában meghatározó szerepe volt a fiatalkorában olvasott lovagregényeknek: „Beleképzeltem és identifikáltam magamat a regényhősök személyében, melynél fogva ábrándos gondolkodó lettem, a ki mindig a maga személyéről gondolkodik és a gyakorlati élet előtte unalmassá és közönségessé válik. A szubjektivitás az emberben mindjobban fokozódik és a tárgyilagos szemlélése az életnek unalmassá lesz előtte, sőt az nála meg is szűnik. Hogy én most fiatal katona voltam egy katonai intézetben, még jobban fokozta abbeli indulatom érzelmeit és beletaláltam magamat a régi lovagok fegyveres tényeinek olvasása által, azokkal magamat és körülményeit összeegyeztetni. Az igaz hogy ezek olvasása által a lelkiületem és felfogásom nemesedett, mert egy lovag nem lehetett egy durva és nyegle ember, haszonlesó vagy pedig ilyen féle hasonló gyalró tulajdonságokkal felruházott egyén; – hanem, csak is egy lovag, vagyis nemes érzelmű gavallér, a ki a gyengéket és a szerencsétleneket védelmezi s nemes indokból kész minden veszedelemmel szembe nézni. [...] Tehát egy szóval sok szépet és nemest képes voltam ezen könyvekből magamba színi: csakhogy az életben gyakorlati emberré nem válik senki ezek által s benne sok kárt vall és hátrányt szenved a hosszú életen át; a mit magamnál tapasztaltam. Mondhatom pedig, hogy ezen könyvek olvasása képezték ki az életemre nézve a jellemem fővonásának meghatározását, s ezek bennem mint egy vérré és testté váltak, a melyek szabályozták a tetteim és ténykedéseim rugóját a hosszú életemen át!”⁴⁸

A filozofikus fiú azonban, ha úgy hozta a sors, „kurucabb” volt cilindert visszautasító apjánál. 1844 farsangján a belovári intézeti magyar fiúk és az ezred kadétjai rávették a bálon zenélő bandát, hogy húzzanak csárdást, amire korábban még sosem volt példa. „Egyszerre csak elkezdí a banda a magyart játszani; azonban a polgári illyr érzésű közönség, mint a tanítók első sorban, azután a kereskedők és iparosok erre, elkezdtek a magyar nótára püsszegni. Erre a püsszegésre az én magyar érzésű pajtásaim nem akartak a magyar tánczba beállni, ezt én látván nem engedtem, hogy a magyar nóta szégyenben maradjon, hogy senki arra ne tánczoljon, előálltam én magam, felhívtam a tánczra az ezredünk számvevő századosának a leányát, és elkezdtem egy magam tánczolni, mindannak daczára, hogy az illyr pártiak körülálltak és folyton püsszegtek, én meg annál jobban tánczoltam a magyart.”⁴⁹

Az iskolás évekhez képest nagy változást jelentett Ernő életében a bécsi testőri szolgálat megkezdése. Nem csak csárdást nem táncolt többet, de a bajuszát is le kellett vágnia, ám ami ennél is érzékenyebben érintette, az a fényűző udvar és a saját szegénysége között napról-napra tapasztalt kontraszt volt. A horvát határőrvidéken eltöltött évek után Bécsben úgy érezte magát, „mint az estélyi pillangó, mely a setét éjszakából egyszerre a nyitott ablakon át egy fényes terem lámpa csillárjához ütközik és a fénynél egyebet semmit észre nem

⁴⁶ Naplóm, I. 27–28.

⁴⁷ Például: Naplóm, I. 27–28.

⁴⁸ Naplóm, I. 199–200.

⁴⁹ Naplóm, I. 202.

vesz.”⁵⁰ Havi 34 forintos fizetése, amelyből a kötelező költségek után alig a fele maradt meg, nemhogy gavallérságra nem volt elég, de épphogy a legszükségesebbekre futotta belőle. Látni, hogyan küzdenek társai az eladósodással, Ernő határozottan eltökélte, hogy ő visszafogja költekezését, és mindent megtesz, nehogy adósságba kerüljön. A társasági életből való kimaradása, szolid visszafogottsága viszont elszigeteltté és magányossá tette társai között az egyébként is visszahúzódnó fiatallembert. Jellemző módon, szülei kedvéért eljátszotta, hogy boldog, nekik soha nem panaszkodott bécsi életére, azt azonban elhatározta, „hogy az én fiamat, ha oly szegény ember fogok lenni mint az én atyám, soha a testőrséghez nem fogom adni, ne hogy az is úgy nyomorogjon a fényes állásában mint én”.⁵¹ A visszaemlékezés későbbi újraolvasása során ejtett lapszéli jegyzetei mindamellett arról tanúskodnak, hogy még a bécsi szűkös esztendő is boldogak voltak a maguk módján: jutott idő nagy sétákra, lassanként mégis kialakultak baráti kapcsolatai, udvarolt, és néha-néha még színházba is eljutott.

A mértéktartás, szerénység és szigorúság végigkísérte katonai pályáján is. Katonatársa, Szárics Bertalan (későbbi zentai főügyész) visszaemlékezése a külső szemlélő nézőpontjából is megerősíti az Ernőről saját vallomása alapján konstruált képet. „Kovách Ernő őrnagyunk alig 24 év körüli lehetett, azelőtt a gárdánál szolgált, magas, karcsú, szőke fiatal ember volt, igen szerény, csendes véralkatú, de mindenkinek kellemesen imponálni tudó, hivatalában igen szigorú és pontos egyéniség volt, ki néha pihenő óráiban egész gyermekies eljátszogatott egy lánczon tartott rókájával. Mindenben első volt a riadók alkalmával, úgy a hegyesi támadásnál is ez lehetett az oka, hogy legénységének egy részét – de nem mind egyenként – felkölthette. Nemkülömben fel kell említenem azt, hogy Kovách őrnagyunk bármily exponált helyen állott elől vagy hátul, a zászlóaljának, ha fedezeten, tehát álló helyben voltunk, ok nélkül helyéről nem mozdult, mint kőszobor állott a legsűrűbb golyózáporban órá hosszat, mely előtt soha nem láttam lehajolni, vagy félreugorni, mint ahogy az különben szokás volt.”⁵²

Az 1849-et követő hét éves aradi fogság azonban Ernő teljes összeomlásához vezetett. Lassan-lassan ugyan a vár kazamatáiban is kialakult valamiféle megszokott életritmus, de az egyébként is befelé forduló Ernő itt még inkább a magányos tevékenységek rabjává lett. Nekilátott élete írásba foglalásához, s rabtársai életéről, múltjáról is feljegyzéseket készített, s hogy az örök szeme elől elrejtse a feljegyzéseket, azaz, hogy megóvja azokat az elkobzástól, „a kazamata egyik szegletében a padlódeszkából le vágtam egy darabot, az alul a földet kiszedtem és oda dugtam az én féltett tárgyaimat [...] a naplóm, a melyet itt irogattam, és a foglyok névsorának a jegyzeteit, melyeket az utókor számára fenn akartam tartani.”⁵³ Rajzolni kezdett – s néhány sikeres munka után társaitól sorra kapta a megrendeléseket –, gitárt szerzett és zenélgetett (a várbörtön kantinosának lányait is taníttatta zenélni), egyik társa segítségével pedig matematikai tudását igyekezett pallérozni. Mindeközben társaival együtt próbálta minden lehető módon kiszámolni, megjósolni, hogy mikor szabadul. Hinni kezdett az asztaltáncoltatásban, a számmisztikában és a legkülönfélébb babonákban. A rendszertelen időközönként egymást követő amnesztiák mindannyiszor felébresztették benne a reményt, hogy ő is kegyelmet kap, ám hiába: 1856. december 2-án, az utolsók között szabadult. Hazaérkezése mégsem jelentett felhőtlen örömet. „Összesen 7 év

⁵⁰ Naplóm, I. 288.

⁵¹ Naplóm, I. 291.

⁵² Szárics Bertalan a *Bácska* című lap 5. számában, 1887. január 18-án „Még valamit a hegyesi csatához” címmel megjelent írásából idézi Karcsú Antal Arzén: *Vác város története*, 359–360.

⁵³ Naplóm, III. 201.

év 4 hó és 18 napig voltam fogságban. Itt töltöttem életemnek legszebb éveit 24től 31ig. Mindent elveszítettem, csak az életem maradt meg. [...] 31 éves koromban születtem én újra, amidőn minden a hátam megett maradt, és egy ismeretlen világ előttem a melyben már egy újdon születt, azt sem tudtam, hogy mihez fogjak és hogy mi lesz belőlem? [...] Az elmúlt hét esztendő egészen más világot teremtett magyarországban, a korlátlan abszolutizmus úgy állott most mint egy szikla s minden hazafi elvesztette a reményét, hogy ez egy hamarjában meg is változzon [...] 31 éves koromban már minden pályán tisztességes állást foglaltam volna el, és most? Kezddhetem előlről – és lehetek kegyelemből napi díjas – vagy még az sem!”⁵⁴

Ernő visszaemlékezésének itt vége szakad, s bár későbbi életrajzából tudjuk, hogy a hazaérkezést követő átmeneti időszak után sikerült karriert építenie, nem meglepő, hogy hét évi raboskodás után a maga részéről nem értékelte sikerként a megszerzett fegyházigazgatói posztot. Naplóját újraolvasva a margón boldogan emlékezett iskolás éveire, de összességében keserűen tekintett vissza életére. „Sok évek mulva, 62 év után ismét elővettem ezen naplómát elolvasni; talán utoljára az életemben. Sok fájo szív és lélekkel töltött el ennek olvasása. [...] Mentse meg az Isten nemzetünket továbbra hasonló eseményektől, mely százazreket elpusztított az életből és vagyoniilag tönkre tette őket: melyeknek emléke lelketmet még ennyi sok évek multával is elszomorítja, s mit elfelejteni soha nem is leszek képes!!! Vác, 1911. márc. 5.”⁵⁵

S valóban, Ernő fényesen induló karrierje végül nem ívelt az apja által áhított báróságig, s nem lett „kegyelmes úr” sem belőle. Ahogy Vendel katonai biztosként, majd várnagyként a megyei alkalmazottak között „tekintetes úr” volt, úgy fegyintezeti igazgatóként az maradt Ernő is.

Egy epizód három szemszögből

A személyes források kapcsán legfőbb jellemzőjükként szubjektivitásukat kiemelve, egyfelől sok szó esik „viszonylagosságukról”, azaz arról, hogy adott esetben nem képesek visszaadni a „valóság totalitását”, nem „tényszerűek”. Másfelől, válaszul erre a kritikára – mindekelőtt – az „új” történetírás különböző válfajainak (a történeti antropológia, a mikro-történelem, az új kultúrtörténet) hívei úgy érvelnek, hogy nincs „magasabb rendű”, az emberi tapasztalattól független valóság, ennek megfelelően a múlt megismerése szempontjából ezek a források nem „rosszabbak” vagy „alacsonyabb rendűek”. Szerintük a források között már csak azért sem állítható fel hierarchia aszerint, hogy mennyire alkalmasak a valóság megismerésére, mert végső soron minden elérhető forrás partikuláris, legfeljebb az egyik az egyén, míg a másik valamely hatalmi testület nézőpontját képviseli.

Az alábbiakban Kovách Vendel életének egy epizódját teszem vizsgálat tárgyává, hogy a vázolt problémát egy konkrét példán illusztráljam. A történet Vendel várnagyi működésének korszakában játszódik, 1844-ben. Az eset sajátossága, hogy nemcsak Vendel, de fia is beszámolt róla (egyszersmind ez az egyetlen olyan esemény, amelyről apa és fiú megemlékezett). Minthogy azonban a történet a vármegye intézményi keretén belül játszódott, a közgyűlési jegyzőkönyvekben is megtalálhatjuk. A források partikularitásának kérdése ezzel rögtön megtöbbszöröződik. Vajon segít-e ez az egyes források viszonylagosságának eldologzásában, kiegyenlítésében, kiegészítik-e egymást az egyedi történetek?

⁵⁴ Naplóm, III. 226–227.

⁵⁵ Naplóm, II. 424.

Elmélkedéseiben Vendel rendre visszatér a zalai zsidók problémájához. A „Tíz év köz: Jó Oskola” című fejezet, kötetének első darabja, az 1848 utáni társadalmi, társadalomszerkezeti átalakulásokat taglalja, s a zalaegerszegi zsidókról így ír: „Ennek előtte negyven évvel Zala Megye Székvárosába alig volt 30. zsidó, – jelen már közel 2000. – Nem voltak házaik, boltjaik: az ulta úgy szaporodnak mint a bogár, – úgy nyólnak ki emeletes házaik a földből mind a gomba: mellyekbe a leg nagyobb fényűzés, pipere, sok keresztény cseléd, zongora, tanított mesterek s. a. t. – pedig egy se jött ide kincsekkel, hanem bugyorral, – nem voltak nékik uradalmak, jószágok, – tehát hol vehetik ily hamar e temérdek kincseket? kérdés? és felelet.”⁵⁶ Feleletként a zalai zsidókkal kapcsolatos – sztereotip képeket sem nélkülöző – történetek sorjáznak, melyek közül egyet teljes terjedelmében idézek. Az eredeti szövegforma megtartásával igyekszem – legalább részben – visszaadni az eredeti dokumentum olykor kifejezetten nehezen olvasható kéziratának hangulatát. Fiáéval összevetve nemcsak Vendel fogalmazásmódja, hanem írásának képe is az apa és a fiú közötti kulturális-iskolázottságbeli különbségről árulkodik.

„Ez előtt több évekig itt Zalában a katonaság tartását valólközás uttyán atták ki, – évenként negyven, ötven ezer forint vesztésével a szegénységnek: – a piatzi árszerek tekintetbe nem vételével, – azt egy Tisztviselő, gőgös aristocrata úgy vezette, hogy az majd mindég Kanisai G. M. nevű gazdag zsidó kezébe került – egyszer egy gazdag földes úr is kinek száz ezerek voltak birtokába ezen nagy nyereségű vállalkozást ki akarta venni – ezt meg tudván a bizonyos Tisztviselő, az árcsökkentés estéjén a gazdag földes Urat úgy beszélte le – hogy ily valólközás nem becsületes embernek csak gaz zsidóknak való – úgy el ijesztette, hogy a gazdag Úr még az árcsökkentést sem várva haza vissza tért – a Tisztviselő zsidójával egy jót nevetvén – azon évbe a Zsidó ismét tsak negyven ezer forintot nyert a szegénységnek.

Később ezen nagy vesztését a szegénységnek több rendbéli elsőb Tisztviselők felette károsnak látván, – az első alkalommal a Zsidók által már megálapított öszvegen alul, a Valólközást 12.500 forint nyereségével a szegénységnek – azt egy kisebb Hivatalnoknak atták, – hozzá járultak ennek segéllésére minden jó lelkű jó érzésű tisztviselők és statusok – mi történt azt látván a zsidók, hogy többször a liferung a sok ezer nyereség kezekbe nem jön ha most a kisebb Tisztviselő azt egész év alatt el tudja látni. – Így minden szemtelen alatson eszközöket az új liferáns ellen kikoholnak, – sőt öt ezer forint pengőt azonnal ellenébe öszve attak, – az ellenébe a természetényeket mindenütt le foglalták, meg vették: – ezek ellenébe az új liferáns még is több holnapokig sokkal jobb rendben kiszolgálta az élelmeket, mind az előtt a zsidók. – Akkor új cselhez fogtak – a zsidók patronussa, az új liferánsot szép módjával többed magával reá beszélte, hogy önként mondjon le – lám a tavasz rossz lehet s. a. t. a zsidók adnak nyereséget – a nagy gondtul mentse fel magát, – a Megye is örömost elfogadja minden kárpótlás nélkül s. a. t. El unván a becsületes liferáns a sok kellemetlenséget, a zsidók szemtelen üldöztetését – önként azon ígéretekre lemondott. De mi történt midőn a gyűlésen a zsidók patronussa feljelenti hogy igen a liferungst újra ki attá, a rég ismerős zsidóknak – hanem 2500 f pengő kárpótlást tartozik adni a lemondott volt liferáns – ez prothocoláltatott a nélkül, hogy azt az volt, és le mondott liferáns tudta volna – tsak egy pár holnapok mulva attá fel a megyei gyűlésre ezen [kisatírozott szó: gyalázatos] csint – hol a Megye Rendei nagytul kicsinyig vettek részt a hamissan követelt 2500 forint pengő kárpótlást a le mondott s volt becsületes liferáns helyet alá irták és magok erszényéből ki fizették. – Még is ezen öszveg ki segéllése mellett is a betsületes volt liferánsnak temérdek kárával történt – így el érték céljokat mind az istentelen zsidók mind azoknak barátja.”⁵⁷

⁵⁶ Z. T. 40.

⁵⁷ Z. T. 47–51.

Önéletírásokat, visszaemlékezéseket olvasva mindenképp érdemes szem előtt tartani azt a pszichológiai közhelyet, hogy miközben a „kibeszélés” (adott esetben tehát maga a naplólírás) rendszerint kedvező hatással van a „beszélőre”, amennyiben segít feldolgozni az elbeszélte eseményeket, ugyanakkor nyilvánvalóan nem mindegy, ki és kinek „beszéli ki” a rátelepedő élményt. Egy történet végtelen sokféle formában megfogalmazható, s az elbeszélő mindenkori körülményei messzemenően meghatározzák, mit mond el és mit tart jobbnak elhallgatni, továbbá befolyásolják a vallomás nyelvi megformálását, a megszülető narratívákat is. Vendel elmékedéseiben ez a történet a zsidók által elkövetett kisebb-nagyobb értékű lopásokról és csalásokról elmondott esetek sorába simul. Az elbeszélő módban, személyes hangvétel nélkül elmondott történet egyetlen különlegessége a többihez képest, hogy ebben meglepően – és ezért szembeötlően – konkrét értékösszegeket jelöl meg, míg máshol csak nagy értékekről, értékes ékszerekről és hasonlókról esik szó. Ám aligha szúr ez szemet bárkinek egészen addig, míg a fiú visszaemlékezését is kézbe nem veszi. Ernő visszaemlékezését olvasva nem pusztán az apánál megismert történettel találkozunk ismét, noha új ruhában, de nem lehet nem észrevenni a történet felvezetésében – a zsidóság zalai jelenlétének ábrázolásában – rejlő párhuzamot.

„Zsidóság ezen időben Zalában igen számos, és hatalmas volt, különösen Nagy Kani-zsán, Egerszegen, Keszthelyen és Sümegen. Ennek természetes oka volt Zalában az igen számos köznemesi osztály, mely ezidőben már egészen a zsidóság körmei közé kezdett jutni és szegényedni.

Polgárság a megyében nem volt mely osztály a kereskedelmet vagy vállalatokat kezel-hette volna, ennél fogva természetes, hogy ezen vállalat is csak a zsidók kezébe került, a mely igen nagy hasznot hajtott nekik.”⁵⁸

„Megtörténvén tehát a megyeházánál a katonai ellátás szállítására az árlejtés, a sok zsi-dó közt a kik csak figuráltak egymásnak, az atyám is mint egyetlen keresztény ember is so-rompóba lépett, és árt ajánlott. Erre a zsidók nem lévén elkészülve –, meglepetésükben bámulva néztek atyámra és egymást közt elkezdettek megütközve lármázni és csevegni, mit az árlejtést vezető megyei számvevő felhasználván, és azonnal leütötte az árlejtést atyám javára. Erre a zsidók feleszmélve elkezdtek lármázni, hogy ők kevesebb árat fognak ajánlani – a mit vég nélkül is megtettek volna, még részesedésre is, csakhogy a szállítást ki ne sza-lasszák kezeik közül; de az árlejtést vezető megyei számvevő kinyilatkoztatá, hogy az aján-latuk már elkésve történt s azt figyelembe nem veheti. Így azután az atyám 1844 év kezde-tétől fogva 3 évre a szállítást egész Zala megyére megkapta, a melynek megkezdésére mint egy 30 000 forint, az akkori időben igen nagy összeg, kívántatott.

Édes anyám és én is mi aggódva néztünk ennek elébe, mert ehhez igen nagy összeg pénz befektetése volt szükséges és mindenképp ellene voltunk, hogy atyám ne vállalkozzék: de ő fellévén már tüzelve, nem engedett a mi ellenvetéseinknek, és csillogó szemekkel jött haza ebédre, hogy milyen jó áron vállalkozott ő, és most már gazdag ember lesz belőle!

Erre ebédután bucsú számra jöttek hozzá a zsidók, hogy nyereségre engedje át nekik a vállalkozást. Egyik ajánlott az egyik a másik járásért, mindég tovább licitálva egy járásért 1600 forint azonnali felülfizetést is. Így ment ez tovább egész estélig. Én anyámmal biztat-tuk, hogy engedje át atyám a vállalatot és most hamarjában is, látja, hogy mindjárt sok ezer forint nyereségre tehet szert: kértük őt, hogy tegye meg: de atyám ezen sok ajánlat által mégjobban elkábítva, most annál inkább sem engedett. Igaz hogy úgy is bajos lett volna neki most másodsorban a zsidókra átruházni a szállítást, mivel éppen ő általa a megyei urak a zsidókat akarták háttérbe és a vállalatból kiszorítani: ez tehát azoknak kijátszása lett

⁵⁸ Naplóm, I. 196.

volna. Azután bizott, hogy pénzt is úgy fog elegendőt kapni a vállalathoz, a mihez pedig, gondolata szerint más egyéb sem kellett, és meg lesz még nagyobb nyereség, mint amennyit a zsidók neki ígértek.

A zsidók látván, h a szállításhoz alku útján nem jöhetnek, tanácsot tartottak atyámnak a megbuktatására; [...] úgy hogy 12500 forintot gyűjtöttek magok közt e célra össze, hogy avval atyám vállalata ellen működhessenek.”⁵⁹ Néhány hónappal később pedig így folytatódott a történet: „A vállalat igen nagy tőkét igényelt és kereskedői szellemmel kellett bírni, a mikkel pedig atyám nem igen rendelkezett. Atyám pártfogás útján a megyétől 15.000 ftot kapott erre a vállalatra; tehát nem hogy kauciót kértek tőle, de még pénzt is adott a megye neki, csak hogy a vállalata sikerüljön: de az, mind nem volt elég. Szalapán eladta édes atyám 25 holdas birtokát, Türrén két szép rétét 1000 ftért, melyeknek az ára is veszendőbe ment.

A mint már említém a zsidók szövetkezetbe léptek, s pénzt tettek össze, hogy a vállalat ne sikerüljön, hogy azután mindenkinek elmenjen a kedve jövőben ehhez a vállalathoz kedvet kapni! Tehát ezek az atyám megbízottjait a bevásárlásra, kik szintén zsidók voltak, mert ahhoz más nem értett, megvesztegették, s ezek azoknak tudokra adták, hogy hova fog atyám menni széna, szalma, zab bevásárlásra. Midőn tehát az atyám megbízottja oda ment, a zsidó szövetkezet előtte már azokat mind lefoglalta, így azután az atyám nem tudta kellő időre a katonai szükségeltet kiállítani, mi által a katonaság részéről zugolódás és panasz támadt, ekkor aztán atyám kényszerülve lett hogy a katonaságot ki tudja elégíteni, a szükségletet drága pénzen a zsidóktól megvenni. Így tartott ez négy hónapon át és midőn látta, hogy midég többet veszít, megkérte a megyét, hogy vegyék le nyakáról ezt a terhet a melynek megfelelni nem képes.

A megyei rendek tekintetbe vették, hogy atyám közérdekből és több urak felszólítására vállalta magára ezt a terhet: feloldották őt a vállalat alul és azon az áron megkapták ismét a régi zsidó szállítók, – az ő nagy hasznukra. Végére még 2500 frt követelést is tett a vármegye az apámon, a melyet a legközelebbi közgyűlés alkalmával a megyei rendek szintén elengedtek neki!”⁶⁰

De nem is annyira a történetek hasonlósága, sokkal inkább a hasonlóságukban rejlő különbségek beszédesek. Azonnal kiderül például, hogy a Vendel írásában emlegetett „kisebb Hivatalnok” nem más, mint ő maga, aki nem egyszerűen megkapta a katonai ellátás jogát, hanem maga is aktívan részt vett az alkuban. A lecsapás aktusának leírása alapján a fiú szövegéből is úgy tűnik, hogy a sikerhez nagyban hozzájárult, hogy apja érdeke egybeesett a „közérdekkel”. De Vendel „feltűzeltsége” és „csillogó szemei” mégiscsak többet sejtetnek, mint pusztán a „több urak felszólításának” való engedelmességet. Visszaemlékezéseiben Vendel sehol sem váltott egyes szám első személyre, így nem meglepő, hogy ebben az esetben, ahol egy, a személyét és egzisztenciáját különösen súlyosan érintő kérdésről van szó, annál is inkább ragaszkodik a személytelen elbeszélő módhoz.⁶¹ Valószínűleg nem pusztán arról van szó, hogy az olvasói elől titkolni akarja, hogy az eset vele történt meg. Mintha maga előtt is elhallgatná, hogy az ügyben nem pusztán a zsidók ügyeskedéséről, hanem az ő kereskedelmi ismereteinek vagy a piacra vonatkozó tudásának hiányáról is szó volt. Fia

⁵⁹ Naplóm, I. 196–197.

⁶⁰ Naplóm, I. 204–205.

⁶¹ Érdemes mindenesetre észrevenni, hogy bár – ahogyan a bevezetőben idéztem – Vendel büszkén írta a *Zalai Titkok* Előszavában, hogy „minden bent érintett, és érdekeltnek nevét is kimertem tenni”, most mégis úgy tűnik, nemcsak saját, de az ügy többi résztvevőjének anonimitását is jobbnak látta megőrizni.

meglátása szerint apja nemcsak a tőkével, de kereskedelmi szellemmel sem rendelkezett, természetesen Vendel ezt éppúgy nem veri nagydobra, mint ahogyan azt sem említi, hogy az üzlet megmentésén fáradozva ingatlanaitól is meg kellett válnia. Pedig – ismerve Vendel preferenciáit: a nemesi életmód, a presztízis megszerzésének és megőrzésének vágyát – ez mindennél nagyobb veszteséget jelenthetett számára. Nyilvánvalóan épp ezért burkolódzott inkább hallgatásba. Talán büszkesége az oka, hogy elbeszélésében nyíltan be sem vallja a bukását, ehelyett azt írja, hogy noha hónapokig kiválóan ellátta a feladatot, végül, hogy megszabaduljon a zsidók pártfogójának nyaggtatásától, „lemondott” az üzletről. A kibeszélés felemás: Vendel számára talán megkönnyebbülést jelentett, hogy kiírta magából az esetet, az „önvizsgálat” azonban elmaradt.

Ha az apa nem is vallott be mindent a *Zalai Titkok* között, fia mégiscsak jól ismerte az esetet. A két írás szerkezeti hasonlóságai ismét arra indítanak, hogy feltételezzük, saját visszaemlékezései fogalmazásakor a fiú apja egykori emlékirataira is támaszkodhatott. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez az eset a család mindennapi életében is beszédtema volt (ezt jelzik Ernő arra vonatkozó utalásai is, hogy édesanyjával több ízben is megpróbálták lebeszélni Vendelt a vállalkozásról), és a súlyos anyagi veszteség folytán valószínűleg hosszú ideig az is maradt.

Az apa és a fiú beszámolója kiegészíti egymást, segíti egymás megértését, miközben a kibeszélés és az elhallgatások természetéről is sok mindent elárul. A számok, melyek az apa beszámolóját az első pillantásra – úgy tűnt – „konkrétábbá” teszik a többi, zalai zsidókról szóló történetnél, a fiú emlékeinek olvasása után zavarossá, zavaróvá válnak: ugyanazok a számok ugyanis más-más kontextusban merülnek fel. Vendel szerint, hogy ő nyerte el az élelmezési jogot, az a szegények „12.500 forint nyereségét” jelentette. Az üzlet megakadályozására a zsidók „öt ezer forint pengőt azonnal ellenébe ösze attak”, míg végül, az üzlet felmondásakor „2500 f pengő kárpótlás” fizetésére kötelezték (ami alól a megyegyűlés aztán felmentette). A fiú még több konkrétummal adja elő a történetet, s bár a részletek a valószínűsítést erősítik, az, hogy nem mindenhol vágnak egybe az apa emlékeivel, mindkét elbeszélővel szemben szkeptikussá teszi az olvasót. Ernő tudni véli, hogy az üzlet eleve nagyobb, 30 000 ft-os tőkét igényelt (erről az apa nem tesz említést). Az apját lebeszélni szándékozó zsidók különféle összegeket ajánlottak fel (a legnagyobbat – 1600 ft egy járásért – ugyancsak konkrétan közli). A sikertelen lebeszélési akció után az apja megbuktatására szövetkező zsidók „12500 forintot gyűjtöttek magok közt e célra össze” (ez az az összeg, amely az apa elmondása szerint a szegények nyereségét jelentette volna, ha ő teljesíti a katonai ellátást). Ernő megemlíti egy újabb számot is, 15 000 forintot, mellyel – szerinte – a megye próbálta kisegíteni a nehéz vállalkozásba belekezdő Vendelt (aki nem mellékesen – a fiú emlékezetében megőrződött, az apáiban a jótékony homályba merülő – 1000 forintért vált meg ingatlanaitól). Végezetül a vállalkozás felmondásakor az apától követelt – ám végül elengedett – 2500 forintrá mindketten ugyanúgy emlékeznek. Hogy az így is meglehetősen összekuszált kép még egy árnyalattal kiegészüljön, érdemes röviden azt is számba venni, hogy milyen adatokat rögzít a megye „hivatalos emlékezete”.

Az 1843. évi őszi közgyűlés iratai szerint „... az egész Megyében az élelmezés kiállítását hosszabb ideig tartó árszállítás után Kováts Vendel Várnagy Ur a' kenyeret 2 1/8, a' zabot 4 4/8, a' szénát pedig 3 1/8 ezüst krajczárokért vállalta magára”, amiről a közgyűlési jegyzőkönyv végzése szerint szerződést is kötöttek.⁶² A szerződésből kiderül, hogy Vendel nem 1844-től, hanem már 1843. november 1-jétől kezdődően (tulajdonképpen az 1844-es kato-

⁶² ZML IV.1.a Közgyűlési iratok (1843. aug. 31. és szept. 18. napi közgyűlés 2382. sz.; a részes kiírás mellékleteként ezen a számon maga a szerződés is megtalálható)

nai évre) vállalkozott a katonák és a ménlovak ellátására. A következő évi február 10-i közgyűlésen azonban már a következőket rögzítették. „Csillagh Lajos Másod Al Ispány ur a' Karoknak és Rendeeknek elő terjesztette: miképpen Kováts Vendel Várnagy úr a' megyében tanyázó Katonaság 's azok Lovai, ugy a' Megyei Mén, 's Katonai Lovak élelmezését ezen lefolyó évre ár-csökkentés útján fel válolván, az tapasztaltatott: hogy ámbátor annak a' N[eme]s Megye 3000. ezüst f[orin]tokat költsönzött is, mint hogy azomban elégséges pénzzel és termékkel el látva nem volna, a' Termesztmények árra pedig napról napra inkább fellebb mintsem alább menne, ennél fogva attól: hogy a' nevezett válolkozó a' felválolt élelmeztetés pontos tellyesítésére képes nem leend, méltán tartani lehet 's ennél fogva Al Ispány ur Rámasetter Leopoldot és Gottlieb Mayert, kik már ezen élelmezést kezelték, az eránt hogy azt ez évben is miképpen kívánnák fel válolni, fel szólította, 's arra Ramosetter Leopold ugyan fia által a' Válolkozásról le mondott, Gottlieb Mayer pedig ugy nyilatkozott: hogy ezen élelmeztetést tsak ugy válolhatja ha: ha a' kenyér részlet egy a' széna hat a' Zab részlet pedig három nyolcad, öszvössen pedig $1\frac{2}{8}$ krajtzárral a most meg állópítva lévő árnál drágábban fizettetik ki, ekkor pedig a' természetmények ára fellebb vételével körül belől mintegy 3300 ezüst ftra menő külömbség keletkezik.

Ezen Jelentés következtében a' Gyülekezetben Kováts Vendel Válolkozó az eránt: ha az élelmeztetés rendes tellyesítésére magát lenni tarthatja é? fel szólíttatván, erre azon Válolkozó ugy nyíllatkozot hogy ha bár azon élelmeztetést még egy kevés időig el láthatja is, de ugy tapasztalja: hogy mivel a fogyasztást napról napra inkább tapasztallya, azért azon élelmeztetésnek ezen egész katonai évben leendő rendes tellyesítésére magát elégtelennek érzni 's azért egyenessen le is mondott.”⁶³

A megyei jegyzőkönyvben arról magától értetődően nem esik szó, hogy az élelmezés új kézbe adásával ki mennyivel jár jobban, mint ahogy arról sem, hogy mennyi pénzt gyűjtöttek össze a zsidók Vendel lefizetésére és/vagy az általa megvásárolni szándékozott áru lefoglalására. Csak innen tudhatjuk azonban meg egyrészt, hogy mennyiért vállalta Vendel a különböző termények szállítását és azt is, hogy mekkora többlet ráfizetést jelentett a megyének, hogy végül mégis visszalépett. Továbbá szóba kerül a megye által Vendelnek nyújtott támogatás is, a közgyűlési jegyzőkönyv 3000 ezüst forintot rögzít.

Nem mellékesen ugyanakkor a katonai ellátás körüli személyi vonatkozásokról is újabb adalékokkal gazdagodunk. Megtudjuk, hogy a Vendel írásában említett „Kanisai G. M. nevű gazdag zsidó” nem más, mint Gottlieb Mayer, Kanizsa egyik valóban legtehetősebb zsidó kereskedője, aki már a napóleoni háborúk idején megszerezte a katonai szállítás jogát, ebből gyűjtötte össze vagyonát, s vette meg szép nagy házát, közvetlenül a kanizsai városháza mellett.⁶⁴ 1812 óta gyakorlatilag folyamatosan ő látta el a katonák élelmezését (rajta kívül az egerszegi Kaiser Albert és a Rámasetter család szállt be néha az üzletbe), ezért fordult az alispán Vendel lemondásakor ismét hozzá. Végezetül azonban mégsem ő, hanem a kevesebb ráfizetést kérő Kaiser írhatta alá az új szerződést.

„Csillagh Lajos másod alispány Ur kiküldetéséhez képest jelenti: hogy a' katonai élelmezés eránt Kováts Vendel eddigi Válolkozó helyett, ki magát az élelmezés ki állíttására elégtelennek nyilvánította – Kayser Albert kereskedővel oly formán, hogy az a' katonai élelmezést folyó év 1ő Martiustól utolsó Octoberig 2500 pft a N[eme]s V[ár]megye házi pénztárából reá fizetendő kárpótlással magára vállalta – Szerződésre lépett, 's ezen az ár-

⁶³ ZML IV.1.a Közgyűlési jegyzőkönyvek (1844. jan. 15. és febr. 10. napi közgyűlés 383. sz.)

⁶⁴ A kanizsai kereskedőről és különösen Gottlieb Mayerről lásd: Kaposi Zoltán: *A tradicionalizmus-tól a modern gazdaságig*. Korall, 2003. május, 135–162., különösen 148 sköv.

engedésről keletkezett Szerződést, a N[eme] V[ármegyé]re helybenhagyás és bejegyzés végett bemutatja.

Miután Allispány Urnak felolvasott Jelentéséből kitetszene, hogy a' katonaság élelmezését magára vállaló Kováts Vendel magány Vállalkozó lemondása után az élelmezést a még hátra lévő 8. hónapokért az első árveréskor megállapított bérért senki magára vállalni nem akarta, hanem végre Kayser József Zalaegerszegi kereskedő, mint legkevesebb kárpótlást kívánó, a' katonaság élelmezését az előbbi ár és általány 2500 pftnyi kárpótlás mellett oly formán vállalta el, hogy ezen kárpótlási somma néki a' házi pénztárbul részenként és honaponként a' mikor a' természetmények árát kifizettetik fizetessék ki; és ezen egyességnél fogva a válalkozói szerződést Kováts Vendel vállalkozó Kayser József által is ruházza [...]"⁶⁵

Ez volt tehát a Vendelre terhelt 2500 forint követelés: az az összeg, amennyivel többért a megye (rég) új katonai szállítót tudott helyette szerződteni. A követelő tehát tulajdonképpen nem a vármegye, hanem Kaiser volt; az viszont igaz, hogy a fizetést – átmenetileg – átvállalta a vármegye: „... mivel pedig irt Kováts Vendel Ur a' szoban lévő 2500 ftokat Kaiser Albernek rögtön lefizetni képes nem vala, a' Tekintetes Nemes Vármegye a' fentebb érintett Gyülekezetének 405k Számu végzése által; nehogy a' katonaság az élelmezés dolgában hiányt szenvedni kénteleníttessék, elhatározni méltóztatott: hogy ezen összeg ideiglenesen a' házi pénztárbul előlegeztessék; Kováts Vendel Várnagy Úr azt részenként köteleztetvén a' házi pénztárnak visszafizetni; ugyan azért Kaiser Albert vállalkozónak ki is fizetettek.

Jegyzés: Miután Kováts Vendel Várnagy Úr ezen Somma lehajulásában az 1845.k évi Napló könyvnek 76.k pontja szerint 665 ftokat már vissza fizetett; még tsak 1835 ftokat köteles a' házi pénztárnak megtéríteni.”⁶⁶

Vajon mi indította Vendelt a több évtizede rögzült erőviszonyok, egy kialakult rendszer felbolygatására, miért vágott bele a számára kockázatos üzletbe? Az eltérő narratívák eltérő magyarázatokkal szolgálnak, s ezek között hitelességük alapján lehetetlen választani. Nem létezik „hiteles” emlékezet, mint ahogyan azt sem érdemes firtatni, hogy vajon az apa vagy a fiú emlékei állnak-e közelebb a „valósághoz”: mindkettőjük emlékeit befolyásolja személyiségük és érintettségük. A kérdésre tehát annyi válasz létezik, ahány elbeszélés szól róla.

Bár a történetek látszólag ugyanarról szólnak, nem különösebben meglepő, hogy a két történet Vendelje mintha nem ugyanaz a személy volna. Az apa – a szerint, ahogy eddig Ernő tolmácsolásában megismertük – racionális, hirtelenharagú és kuruc ember volt. Ernő itt elbeszélte története tovább erősíti ezt a képet: az apa számára, aki „törekedett felülemelkedni azon a szűk körön, a melyben született és anyagi körülményeinél fogva állott”, a katonai ellátás vállalata a felemelkedés egy útja lehetett volna. Furcsamód azonban Vendel saját elbeszélése – amely egyébként alighanem a *Zalai Titkok* teljes füzeténél többet elárul szerzőjéről – nem támasztja alá a fiú meglátásait. A „kuruc” Vendel úgy lát(tat)ja önmagát, mint aki a szegények érdekében – és a megyei rendek támogatását élvezve – szembeszállt a gőgös arisztokráciával, s feláldozta magát a zsidók kereskedelmi befolyásának letörése érdekében. Elbeszélésében szó sincs a saját érdekéről, az üzlettől remélhető nyereségről, becsvágáról. Történeteik részletei ezekhez a fő motívumokhoz alkalmazkodnak: Vendelnél a zsidók ravaszsága és saját – azaz a kisebb hivatalnok – őszintesége és becsületessége, Er-

⁶⁵ ZML IV.1.a Közgylési jegyzőkönyvek (1844. jan. 15. és febr. 10. közgylés 405. sz.)

⁶⁶ ZML IV.9/p. Zala Vármegye Főadószedőjének Iratai. Főadószedői számadás könyvek. 1843/44. katonai év (XI. Katonai veszteségek, 540. sz.)

nőnél az apa elszántsága és az aprólékosan rögzített veszteségek kerülnek a középpontba (ami egyébként inkább saját jelleméről, semmint apjáéről árulkodik).

Az eset különböző értelmezéseibe, a pusztá adatokra borított értelmezések és előadás-módok rétegeibe pillantva végső tanulsághoz aligha jutunk, de nem is ez volt a cél. Sokkal inkább felvillantani a naplóban mint forrásban rejlő lehetőségek sokszínűségét, szem előtt tartva az újra igaznak bizonyuló közhelyet, miszerint „egy forrás nem forrás”.

ZSUZSA KISS

Fathers and Sons.

Two Generations of a Diary Keeping Lower Noble Family in Zala County

In this article I undertake the parallel analysis of the diaries and contemplations of father and son. The father, Vendel Kovách, a lower noble and county office holder from Galsa in Zala County wrote his diary in 1859–60 under the title *Secrets in Zala*. The son, Ernő, had started writing his memoirs while in captivity in Arad and decades later he organised them into three bulky volumes. The memoirs of Ernő, who worked after his liberation as a manorial and county engineer before becoming the governor of the Vác prison, end with his release from Arad in 1856.

While the simultaneous analysis of the two writings offers several possibilities, I intend to focus on two of these in the present article. Firstly, I examine the personal relationship of father and son, paying special attention to the strategies of the father who was trying ‘to achieve’ his own goals through his son and to the reflections of the son who was reconsidering his own achievements in his old age. In the second part of the paper I use a particular example to deal with a question frequently arising when analysing personal sources, namely the issue of relativity. In 1844 Vendel won the rights for supplying the provisions for the county’s soldiers, thus breaking the hegemony of the county’s biggest Jewish produce merchants. Both he (not revealing his role in it) and his son wrote about this story; what is more, it can also be tracked down in the minutes of the county assembly’s meetings since the matter was a county affair. Thus the question of the sources’ particularity multiplies, with the help of which I hope to provide an insight into the multifaceted nature of opportunities offered by the diary as a source.